

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): ЗБОРНИК РАДОВА

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

Серија: Историја српске књижевне периодике

32

Уредница серије

Јелена Милинковић

Рецензенткиње

др Марија Грујић, Институт за књижевност и уметност, Београд
проф. др Магдалена Кох, Универзитет „Адам Мицкијевич“, Познањ
др Маријана Хамершак, Институт за етнологију и фолклористику, Загреб

Програмски одбор скупа

проф. др Магдалена Кох

Факултет за пољску и класичну филологију
Универзитет „Адам Мицкијевич“, Познањ

проф. др Катја Михурко Пониж

Истраживачки центар за хуманистичке науке, Универзитет Нова Горица

доц. др Ида Ограјшек Горењак

Филозофски факултет Свеучилиште у Загребу

проф. др Красимира Даскалова

Филозофски факултет, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Софија

проф. др Биљана Дојчиновић

Филолошки факултет, Универзитет у Београду

др Станислава Бараћ, виша научна сарадница

Институт за књижевност и уметност, Београд

др Јелена Милинковић, научна сарадница

Институт за књижевност и уметност, Београд

др Жарка Свирчев, научна сарадница

Институт за књижевност и уметност, Београд

Секретарка зборника

мср Зорана Симић, истраживачица сарадница

Институт за књижевност и уметност, Београд

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): ЗБОРНИК РАДОВА

Уредиле

др Јелена Милинковић

др Жарка Свирчев

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ

БЕОГРАД

2021

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	9
-------------------------	---

I

Друштвено-политичке линије деловања

Isidora GRUBAČKI

Међуратни liberalni feminizam: Narodni ženski savez i odnos humanitarnog i socijalnog pitanja u dvadesetim godinama 20. veka	17
--	----

Кристијина ЈОРГИЋ СТЕПАНОВИЋ

Женска странка – (не)пријатељ женског покрета	37
---	----

Francesca ROLANDI

Women's Organizing in a Contested Borderland: The Case of Pro-Yugoslav Associations in Sušak and Fiume in the Interwar Period	51
---	----

II

Уредничке и језичке политике

Zorana SIMIĆ

Katarina Bogdanović i Mileva Milojević kao urednice i saradnice jugoslovenskog feminističkog časopisa <i>Ženski pokret</i> (1920–1938)	69
--	----

Irena SELIŠNIK

Alojzija Štebi in jugoslovanski feminizem ter <i>Ženski pokret</i>	85
--	----

Margareta BAŠARAGIN

Upotreba rodno osjetljivog jezika u feminističkom časopisu <i>Ženski pokret</i>	99
---	----

III

Идејна (идеолошка) тежишта и раслојавања

Marijana KARDUM

„Drage sestre Jugoslovenke...”: iluzije o transnacionalizmu Male ženske antante na stranicama <i>Ženskog pokreta</i>	119
--	-----

<i>Ivana PANTELIC</i> „Образованје за мир”: pacifistički sadržaji u časopisima <i>Ženski pokret</i> , <i>Jugoslovenska žena</i> i <i>Žena danas</i>	131
<i>Žarka SVIRČEV</i> Politike seksualnosti <i>Ženskog pokreta</i>	147
<i>Stanislava BARAC</i> Tema bolesti i zdravlja u <i>Ženskom pokretu</i> (1920–1938) i aktuelnoj ženskoj prozi	167

IV Проституција

<i>Лела ВУЈОШЕВИЋ</i> Проституција – „најфеминистичнија тема” у часопису <i>Женски њокрећ</i>	187
<i>Ana RAJKOVIĆ</i> Проституција као одраз социјалног стања жена и њезина анализа у <i>Ženskom pokretu</i> (1920.–1934.)	203
<i>Jelena SEFEROVIĆ</i> Анализа презентације и интерпретације проституције и проституираних жена у часопису <i>Ženski pokret</i>	217
<i>Sonja VESELINOVIĆ</i> Начини представљања проститутке у часопису <i>Ženski pokret</i> и литерарни контекст	233

V Рад и социјална питања

<i>Ana LOVREKOVIĆ</i> „Zato zbijmo svoj redove da uzmognemo što snažnije povesti borbu za politička i ekonomska prava žene u društvu!” – sindikalke u redovima omladinske sekcije ženskog pokreta u Zagrebu	249
<i>Emilija CVETKOVIĆ</i> „Za jednak rad – jednaka nagrada”: analiza ekonomskih tema u časopisu <i>Ženski pokret</i>	261

<i>Teodora TODORIĆ MILIĆEVIĆ</i> O samohranim majkama i vanbračnoj deci u časopisu <i>Ženski pokret</i> (1920–1938)	277
---	-----

VI

Жене Југославије у Женском покрету / Женском покрету и око њега

<i>Дајана МИЛОВАНОВ</i> Смрт Ружице Стојановић – од приватне до јавне сфере	293
<i>Маша МИЛОРАДОВИЋ</i> Др Маша Живановић (1890–1960) – лекарка и сарадница часописа <i>Женски покрет</i>	307
<i>Katarina LONČAREVIĆ</i> Časopis <i>Ženski pokret</i> o Kseniji Atanasijević	323
<i>Ђурђина ШИЈАКОВИЋ МАИДАНИК</i> Жена у покрету: чланак Ксеније Атанасијевић о Еурипидовим јунакињама	339
<i>Ивана ДЕЈАНОВИЋ</i> Сестре муслиманке у Женском покрету	357
<i>Гордана СТОКИЋ СИМОНЧИЋ</i> <i>Анђела СТОШИЋ</i> Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена (1927–1941)	369

VII

Жене Европе у Женском покрету / Женском покрету

<i>Свејлана СТЕФАНОВИЋ</i> DIFFERENZFEMINISMUS: О рецепцији идеја немачких феминисткиња међу припадницама Женског покрета	387
<i>Војана МАКСИМОВИЋ</i> Рецепција идеја шведске feministkinje Elen Kej у часопису <i>Ženski pokret</i> (1920–1938)	407
<i>Minja BUJAKOVIĆ</i> Рецепција идеја Aleksandre Kolontaj у часопису <i>Ženski pokret</i> (1920–1938)	421

VIII

Женски покрет и књижевно поље: историјски и савремени аспект

<i>Ana KOLARIĆ</i> Studije književnosti i <i>Ženski pokret</i> (1920–1938)	439
<i>Jelena MILINKOVIĆ</i> Feministička književna kritika u <i>Ženskom pokretu</i>	457
<i>Jelena LALATOVIĆ</i> Između „proleterskog” i „građanskog” feminizma: oblici moderne ženske subjektivnosti u časopisu <i>Ženski pokret</i> (1934–1938)	481
<i>Tijana MATIJEVIĆ</i> Časopis <i>Ženski pokret</i> u debati o (post)jugoslovenskoj književnosti	499

IX

Почети феминистичке периодике у другим културама

<i>Dubravka BRUNČIĆ</i> <i>Suzana COHA</i> U funkciji (na)roda: koncepti ženskog identiteta u časopisu <i>Hrvatica</i> Marije Jurić Zagorke	515
<i>Zorica MLADENOVIĆ</i> Feministička politika časopisa <i>Neue Bahnen</i>	533
<i>Zorana ĐUKIĆ</i> <i>FEMEIA</i> – prvi ženski časopis u Rumuniji ili režimski instrument u stvaranju nove socijalne psihologije?	547
Биографије ауторки	561
Изводи из рецензија	575
Индекс имена	579
Индекс периодике	597

POLITIKE SEKSUALNOSTI ŽENSKOG POKRETA

Istraživačka pažnja u ovom radu je usmerena ka korpusu tekstova u kom diskurs seksologije ima krucijalnu poziciju. Ukazaće se na različite aspekte seksološkog diskursa u *Ženskom pokretu*: tematski, odnosno problemski raspon (ženska seksualnost, kontrola rađanja, majčinstvo, brak, prostitucija itd.), metodološki aspekt, te sučeljavanje različitih i suprotstavljenih ideoloških matrica u procesu oblikovanja seksološkog diskursa. U radu se privileguju polemike koje su saradnice časopisa međusobno vodile, kao i njihove polemičke reakcije na natpise u drugim periodičnim publikacijama. Polemički kontekst se čini naročito podsticajnim jer omogućava uvid u dinamiku sučeljavanja različitih pozicija i ideja u kreiranju feminističke politike seksualnosti u međuratnom periodu. Posebna pažnja će se u radu posvetiti diskursu seksologije Julke Hlapec Đorđević, najradikalnijem razumevanju ženske seksualnosti u *Ženskom pokretu*, koji se umnogome približava politici seksualnosti drugog talasa feminizma. Rad je zamišljen kao prilog intelektualnoj istoriji žena u 20. veku, naročito u okviru istoriografije seksologije (čak i feminizma na ovim prostorima) koja još uvek nije prepoznala i legitimisala značaj Julke Hlapec Đorđević.

Ključne reči: seksološki diskurs, ženska seksualnost, majčinstvo, rodne konstrukcije, Julka Hlapec Đorđević

„Valja spaliti stare brodove, memljive kazamate i tamna utočišta i zaplivati smelo slobodnim morem.”

Julka Hlapec Đorđević

Seksološki diskurs u pokretu

Politika seksualnosti jedan je od fundamentalnih problemskih kompleksa sa kojim su se u koštac uhvatile autorke na stranicama *Ženskog pokreta*. Njeno diskurzivno uobličjenje nalazimo rasloženo u različitim segmentima časopisa. Ona okuplja i preseca mikroinstitucije u kojima seksualnost biva artikulisana ili sankcionisana, poput bračnih i nebračnih modela zajedništva i intimnosti, zdravstvene zaštite, prostitucije i majčinstva. Diskutovanje o ovim fenomenima, njihova afirmacija ili opovrgavanje, predstavljala je diskurzivnu arenu unutar koje su feministkinje izlagale, elaborirale i zastupale svoje zahteve i ciljeve koji su podrazumevali i šire društvene i kulturne politike delovanja. Diskurs seksualnosti u *Ženskom pokretu* stoga biva skopčan sa

* zarkasv@yahoo.com

različitim drugim – medicinskim, sociološkim, pedagoškim, juridičkim, literarnim. Takođe, politika seksualnosti očitava samu politiku, stratešku i teorijsku, emancipatorskog usmerenja i delovanja feministkinja *Ženskog pokreta*. U njenoj srži se prelamaju i presecaju formativni koncepti ženskog pokreta – konfiguracija *moći delovanja* žena, preduslovi i mogućnosti zauzimanja subjekatskih pozicija, kao i pitanje *savezništva* u feminističkim borbama. Stoga politike seksualnosti posmatram kao najfeminističiju temu jugoslovenskog ženskog pokreta između dva rata.

Ova teza, koju postavljam u fokus istraživanja, dodatno se čini istraživački podsticajnom, pa i izazovnom, jer tokom skoro dvodecenijskog izlaženja časopisa *Ženski pokret* ni u jednom trenutku nije postojao konsenzus oko pitanja (ženske) seksualnosti. U časopisu su se artikulisale različite, često i kontradiktorne politike seksualnosti. Spor, koji postoji na stranicama časopisa od samih početaka, kulminiraće početkom tridesetih godina u vehementnu polemiku saradnica *Ženskog pokreta*. Ovi učinci, međutim, ne govore samo o nepomirljivosti stanovišta akterki sukoba, koje u ovom radu nastojim da osvetlim, već govore i o tome da su feministkinje držale da je „ulog” u ovom sporu odveć velik da bi odstupile ili prihvatile kompromise. Stoga je naročito važno pratiti linije ovog sukoba i pokušati ga interpretativno savladati.

Prateći liniju sukoba unutar politika seksualnosti *Ženskog pokreta* nije mi cilj da izložim iscrpan ili pregledan sadržaj seksoloških tema. To su učinile u svojim radovima Svetlana Stefanović (Stefanović 1998) i Miroslava Malešević (Malešević 2010), autorke koje su u središte istraživanja postavile upravo ovu temu, a refleksi ove teme prisutni su i u radovima autorki koje su pisale ili o *Ženskom pokretu* (Barać 2015) ili o feminizmu pojedinih akterki polemike o kojoj će biti reči (Milinković 2012).² U ovom tekstu prevashodno sam zainteresovana da odgovorim na pitanje na koji način su feministkinje politizovale žensku seksualnost. Budući da u tom procesu leži nepomirljivi spor međuratnih feministkinja, držim da je ovo najpolitičnije mesto pokreta te epohe. U razmatranju mobilizacije ženske seksualnosti u emancipatorsko-političke svrhe vodim se metodološkim smernicama koje je izložila Adriana Zaharijević, držeći da bi se istoriji feminizma, odnosno njenim određenim prostorno-vremenskim varijantama, trebalo pristupiti kao „istoriji sporova”.³ Tri ravni, kako autorka navodi, određujuće su u koncepciji istorije feminizma kao istorije sporova: spor teorije i prakse, spor između različitih teorijskih okvira i legitimnih

2 Seksološki diskurs i pojedini aspekti politike seksualnosti *Ženskog pokreta* razmatrani su u nemalom broju radova u ovom zborniku. Posebno skrećem pažnju na blok tekstova posvećenih prostituciji, kao i na radove Dajane Milovanov i Irene Selišnik.

3 Međuratni jugoslovenski feminizam se i promišljao u kontekstu sporova ideološke prirode, ponajpre spora između građanske i leve opcije, odnosno reformskih i revolucionarnih pozicija. Dosadašnja istraživanja *Ženskog pokreta* (u kurzivu i bez kurziva) pokazala su da je između tih pozicija dolazilo do interferencija koje su usloville raslojenost međuratne feminističke kontrajavnosti, kako radikalnih prodora tako i retrogradnih istupa na neočekivanim mestima (komunistički diskurs u *Ženskom pokretu*, odnosno patrijarhalna koncepcija majčinstva u časopisu *Jugoslovenska žena*).

čitanja/pisanja feminističke istorije i spor među konkretnim ženama koje svojim stavovima i delom predstavljaju feminizam izvesnog razdoblja (Zaharijević 2010: 189). Razmatranje politike seksualnosti jugoslovenskog međuratnog Ženskog pokreta uključuje spor između teorije i prakse, koji je i bio predmet refleksije saradnica časopisa, kao i nijansiranje pozicija i mehanizama reprezentacije žene pojedinih akterki koje su kreirale i zastupale određene alternative.

Druga ravan koju Zaharijević izdvaja biva upisana u svako naše promišljanje istorije feminizama. To znači da svojim istraživanjima, pretenciozno ili ne, zastupamo i dajemo legitimitet određenim teorijskim okvirima unutar kojih smeštamo naše čitanje i razumevanje. Pojmovi bivaju ne samo funkcionalne kategorije, već i vrednosne ocene koje vode ka različitim selekcijama koje se slučuju u onoj najopštijoj i bazičnoj – šta jeste feminizam i šta on nije, šta jeste emancipatorski diskurs i šta on nije. Ovo pitanje se naročito nametnulo tokom istraživanja politika seksualnosti *Ženskog pokreta*. Da bi uslovljenost i višedimenzionalnost ravni spora bila adekvatno tumačena, Adriana Zaharijević ističe da uvek treba imati u vidu prostorni, vremenski i epohalni kontekst u kojem se određeni feminizam razvija. Autorka nas podseća i da je „feminističko znanje’ [...] u stalnom odnosu – katkad konfliktnom, katkad savezničkom – sa neinstitucionalno prihvaćenim korpusima znanja. Feminističko znanje je rezultat stalnih, relativno uspešnih pokušaja drugačijih čitanja etabliranog znanja u cilju njegovog ‘popravljanja’ ili svrgavanja sa položaja meritornog znanja” (Isto: 191).

Imajući ovo u vidu, namera mi je da politike seksualnosti *Ženskog pokreta* izmestim iz kategorija konzervativno i progresivno, kako su one bivale polarizovane. Ako prihvatimo da je sukob intrinzičan feminističkom znanju, njegovom stvaranju i distribuciji, te da nastaje u složenoj mreži nesaglasnosti, pregovaranja, opovrgavanja, kompromisa i isključivosti, politike seksualnosti *Ženskog pokreta* će nam se pokazati kao poligon sučeljavanja različitih strategija borbe za emancipaciju u čijoj osnovi su i različiti koncepti same emancipacije. Drugim rečima, i „popravljanje” meritornog znanja jeste emancipacijski gest. U to će nas, u ovom konkretnom slučaju, uveriti meritorni seksološki diskurs i vremensko-prostorni kontekst u kom su neposredno delovale saradnice i aktivistkinje jugoslovenskog pokreta. Naposljetku, važno je istaći, prenebregavanje opozicije konzervativno/progresivno ne znači i ukidanje ocene i vrednosnog privilegovanja određenog stanovišta. To samo znači da iz iskustva istorijskih sporova možemo lucidnije da sagledamo emancipacijske/feminističke politike našeg vremena i predvidimo zamke koje pojedina savezništva, po pravilu, sobom nose.

Iako su, dakle, nastupale sa različitim pozicija, autorke *Ženskog pokreta* su oblikovale seksološki diskurs kao angažovano znanje u okviru svoje politike osveščivanja i transformacije zatečenih rodnih konstelacija. Dakle, bez obzira sa kojih pozicija nastupale, cilj im je bio, u konačnici, poboljšanje kvaliteta života žena putem ekonomske, socijalne, političke emancipacije. Napetosti i kolizije, odnosno prisustvo meritornog znanja unutar diskursa seksualnosti

Ženskog pokreta, posmatram u ključu diskurzivne dijalogičnosti, kao borbu „unutrašnje ubedljive reči”, kako ju je Bahtin odredio. Ideološko formiranje *Ženskog pokreta*, sažeto kazano, nastaje kao odvajanje od „autoritarne reči”, a unutrašnji ubedljiv diskurs, shodno Bahtinovom određenju, polje je otvorenosti i kreativnosti, polje mogućnosti različitih ukrštanja i previranja. Ubedljiva reč budi samostalnu misao i samostalnu reč kroz borbu i uzajamno dejstvo različitih unutrašnje ubedljivih reči.⁴ Njena smisaona struktura je nezavršena, otvorena, a u svakom novom kontekstu koji dijalogizuje ona je sposobna da otkriva nove smisaone mogućnosti (Bahtin 1989: 108). Dijalog sa unutrašnjom ubedljivom rečju je neprekidan proces, to nam časopis *Ženski pokret* u dijahronijskoj perspektivi precizno predočava – „od nje još uvek nismo saznali sve što nam ona može reći, uvodimo je u nove kontekste, primenjujemo je na nov materijal, stavljamo je u nov položaj da bismo od nje dobili nove odgovore, nove zrake njenog smisla i svoje nove reči (pošto plodna tuđa reč dijaloški rađa našu novu reč–odgovor)” (Isto: 108–109). Upravo su *nove reči–odgovori* oblikovale politiku seksualnosti *Ženskog pokreta*. O pitanju njihove relevantnosti sa stanovišta krajnjih ciljeva i dometa emancipatorskog, odnosno feminističkog projekta, diskutovaću u završnim redovima, a takođe ću istaći onovremenu novu reč–odgovor koja ima snagu da dijalogizuje našu sopstvenu ideološku svest.

Seksualnost *nove žene*

Pišući posredno ili neposredno o seksualnosti, pretežno u okviru tema poput braka i prostitucije, autorke *Ženskog pokreta* su postigle izričiti konsenzus oko jedne stvari: moral utemeljen na dvostrukim standardima koji uređuje sferu pred/van/bračne seksualnosti muškaraca i žena neophodno je reformisati, odnosno prevazići. Međutim, na pitanje u kom pravcu, kojim sredstvima i sa kojim ciljem valja reformisati seksualnu etiku na stranicama *Ženskog pokreta* nije ponuđen jednoznačan odgovor. Tokom dvadesetih godina seksološki diskurs časopisa podosta je razuđen – njime kolaju različite ideje. Njihov pun semantički potencijal se raskrsljuje zavisno od ideološkog konteksta u koji bivaju smešteni, potom od autorskih pozicija sa kojih se proklamuju, ali i žanrovskog repertoara u kom bivaju artikulisane (izveštaji, polemički članci, književna kritika, prevodna književnost itd.). Od samih početaka, seksološki diskurs je konstitutivni element oblikovanja figure *nove žene* i pitanje na koje se odgovaralo, sažeto kazano, jeste kakav je odnos *nove žene* prema seksualnosti.⁵

4 Razmatranje politika seksualnosti *Ženskog pokreta* kao unutrašnje ubedljivog diskursa, a van kategorija konzervativno/progresivno, ne isključuje, dakle, njihovo kontekstualno sameravanje u dijahronijskoj i sinhronijskoj perspektivi u feminističkom i nefeminističkom diskurzivnom okviru. Nešto (pseudo)poetskije kazano, aveti autoritarne reči disaće za vratom feministkinjama između dva rata.

5 Da bismo se bar unekoliko podsetili seksualne konzervativnosti sredine u kojoj su autorke *Ženskog pokreta* delovale, navešću nekoliko ilustrativnih primera. Povodom Pete jugoslovenske izložbe 1922. na naslovnoj strani *Politike* objavljena je karikatura sa komentarom „A ova slika, deco, to je: ...Ajd’mo dalje!” (*Politika*, br. 5093, 30. 6. 1922.). Na karika-

Tekst Mileve B. Milojević „Jedan moral za ljude i žene” višestruko je značajan. On ocrtava širi kontekst unutar kog su autorke *Ženskog pokreta* artikulisale svoje seksološke stavove, dakle, diskurs (muškocentrične) javnosti i odgovor jednog dela feminističke kontrajavnosti. Takođe, tekst ocrtava liniju borbe unutar koje je seksološki diskurs bivao instrumentalizovan, kao i koncepcijsku otvorenost časopisa u tom periodu za različite stavove. U beleški koja prethodi tekstu predavanja koje je autorka održala u dvorani Kasine, ističe se da „ima izvesnih pojava u današnjem društvu, koje nam zadaju brige, a o kojima se javno ne govori” – seksualni život čovekov. Takođe, pored teksta Mileve B. Milojević, „uredništvo bi vrlo rado pustilo u list i mišljenja drugih, kako bi se došlo do što pravilnijeg shvatanja ovog pitanja” (*Ženski pokret*, 9, 10/1921: 275). Već u prvim redovima teksta saznajemo da je autorkino predavanje/tekst reakcija na predavanje prote Miloša Anđelkovića, načelnika Ministarstva vera, znakovitog naslova „O seksualnom životu žene van braka – povodom najnovijeg ženskog pokreta pred donošenjem ustava”. Predavanje Miloša Anđelkovića je kampanja, kao što će se ispostaviti, protiv ženskog prava glasa, a svoju (pseudo)argumentaciju utemeljuje na seksualnom nemoralu moderne žene. Aktivistkinje Ženskog pokreta su „povele takvu akciju kojom srlja celo žensko društvo u propast” (Isto: 275): „one hoće slobodnu ljubav, a to je seksualni život poput onoga u čoporu divljih životinja”, hoće da „legitimišu prostituciju za žene”; moderne žene su „oblaporne mačke i mačkice” (Isto: 276), a feministkinje su „avanturisti u suknjama” (Isto: 279). Tražeći izjednačenje sa muškarcima u političkim i građanskim pravima, prota drži da žene žele da se izjednače sa muškarcima i u zloupotrebi seksualne energije (Isto: 277).

U odgovoru Mileva B. Milojević, svesna političke mete protinog teksta, nastoji da opravda važnost i neophodnost sticanja političkih prava na taj način što će afirmisati moralni legitimitet žene u kontekstu seksualne etike. Autorka se slaže sa Anđelkovićem da je seksualni život žene van braka zlo (Isto) i da deo žena koristi seksualnu energiju poput muškaraca, ali se insistira da te žene nisu emancipovane. Milojević konstatuje opšte moralno posrnuće muškaraca i žena jer je „ljubavna energija” srozana u blato. „Jedan moral za muškarce i za žene, ali ne onaj da se zajednički uvaljamo u blato seksualnog nemoralan nego čist, zdrav i na prirodnoj naklonosti odnos muškarca i žene” (Isto: 278, istakla M. Milojević).⁶ Autorka nudi rešenje: rani brakovi, zakonski regulisana

turi je predstavljena porodica prilikom posete izložbi, a otac koji izgovara navedeni tekst pokriva šesirod pubični deo ženskog akta predstavljenog na slici ispred koje se nalaze. Pored njega stoji začuđeni dečak i žena pognute glave, prikrivajući lice rukom kao znak neprijatnosti. Godine 1926. na stranicama *Žene i sveta* postavljeno je pitanje-anкета da li je ženski flert nemoralan. U okviru polemičkih reakcija prilikom postavljanja Meštrovićevog spomenika Pobednik 1928. deo javnosti je izrazio negodovanje, smatrajući da će ženski svet biti primoran da saginje glavu kad bude prolazio pored spomenika (v. Vučetić 1999). Verovatno najeklatantniji primer osude, kriminalizacije i anatomisanja *nove žene* kao erotskog bića predstavlja film Koste Novakovića *Grešnica bez greha* (1930), film koji je doživeo izuzetan uspeh kod publike i kritike (vidi Vučetić 2013).

⁶ Heteronormativni koncept biće podrazumevajući tokom čitavog međuratnog perioda. U *Ženskom pokretu* se homoseksualizam nije uopšte tematizovao ni iz jedne perspektive.

sanitetska kontrola muškaraca i žena koji uživaju seks van braka i sanitetski pregled budućih supružnika (Isto: 285). Moderna žena, prema mišljenju Mileve B. Milojević, nije seksualno aktivna van bračnih okvira, a u tekstu je na više mesta naznačeno šta se podrazumeva pod čistom i zdravom seksualnošću muškarca i žene – njena reproduktivna svrha.

Stavovi u vezi sa seksualnošću žene Miloša Anđelkovića i Mileve B. Milojević se preklapaju u jednoj tački, koja u slučaju ovih autora nije osvetljena u svom revolucionarnom potencijalu – ženi se priznaje aktivan seksualni nagon i energija. Priznajući ženin seksualni nagon, prota, paradoksalno, ukida stereotip o ženskoj seksualnoj pasivnosti i inferiornosti u odnosu na muškarca. Međutim, prota poseže za drugom stereotipnom i esencijalizovanom predstavom o ženi – žena je vođena strastima i iracionalnošću i stoga nemoćna da kontroliše svoju seksualnost (stoga joj, protinom logikom, ne treba dati ni politička i građanska prava). Mileva B. Milojević osporava ovu potonju protinu tvrdnju – moderne žene su sposobne da se kontrolišu i racionalno upravljaju svojim nagonima sa ciljem ostvarenja bračne stabilnosti kao jedinog legitimnog okvira muške i ženske intimnosti i radi ostvarenja ključne ženske uloge, majčinstva.⁷

Dijaloški je koncipiran i tekst Delfe Ivanić „Brak ili slobodna ljubav” (*Ženski pokret*, 1/1921: 5–16). Međutim, dok Mileva B. Milojević replicira muškoj autoritarnoj reči koja nastupa sa pozicije društvene moći, Ivanić odgovora na pojedine stavove koji se mogu čuti među omladinkama – problematizacija braka, argumentovanje u prilog slobodne ljubavi i pitanje izbora vanbračnog seksa radi majčinstva. Autorka decidno osporava ove opcije, ukazujući na važnost institucije braka. Brak je civilizacijska tekovina, njegov snažan uticaj na razvitak društva po intenzitetu se izjednačava sa uticajem ženskog morala: „društvo je napredovalo i nacija je bila snažna samo onda kada su žene bile jake, kada je brak bio u celosti i kada je porodica stajala visoko” (Isto: 7). Autorka reaktuelizuje predratni diskurs „patriotskog majčinstva” koji će tridesetih godina naći odjeka u „socijalnom materinstvu” Alojzije Štebi (i Ženskog pokreta), s tim što će se nacionalni zameniti društvenim interesima. Oba koncepta podrazumevaju podvrgavanje materinstva kolektivnim interesima.

Delfa Ivanić konstatuje i krizu savremenog braka koja je uslovljena opštom moralnom krizom. Prema njenom mišljenju, glavni uzročnik krize braka i ženinog nezadovoljstva brakom jeste dvostruki moral – muškarac i žena ne ulaze u brak sa istim „predistorijama” i stoga među njima ne može da se postigne sklad. Iako je predbračna apstinencija kao put reforme seksualnog

⁷ Svetlana Stefanović je povukla paralelu između ovog tipa seksološkog diskursa Ženskog pokreta i ključnih ideja prof. Aleksandra Kostića izloženih u knjizi *Iz seksualnog pitanja* (Stefanović 1998: 69). Kostić je pledirao za predbračnu apstinenciju i muškaraca i žena, a seks koji nije motivisan brigom za potomstvo, već mu je cilj lično zadovoljstvo, smatrao je osnovnim uzrokom poremećaja (prostitucija i venerične bolesti). Kostić je takođe argumentovao u prilog ranih brakova, a seksualno vaspitanje je zasnivao na sledećim metodama: pravilna ishrana, pogodno odevanje, telesna vežba, jačanje volje i zdrava lektira.

morala eksplicitno upisana u tekst Delfe Ivanić, autorka pažnju usmerava ka reformi ženskog morala kao magistralnog puta za rešavanje krize braka. Evidentno je da Ivanić naročitu opasnost vidi u novim tendencijama koje proživljavaju moralna shvatanja i životne aspiracije devojaka u čijem diskursu, sudeći prema njenim navodima, možemo da prepoznamo bliskost sa socijalističkim/komunističkim moralom.

Odričući svaki legitimitet slobodnoj ljubavi kao vidu anarhije (brak je zakonski regulisan i u tome autorka nalazi njegovu prednost), koja će dovesti do potpunog moralnog uništenja, Ivanić konstatuje da „u pitanjima bolesti morala, kao i pri bolesti tela, revolucijom se ništa neće postići. Tu je jedino uspešan i ako spor način samo pomoću evolucije” (Isto: 13). Evolucija podrazumeva stvaranje jake i moralno zdrave žene, odnosno emancipovanjem „vekovne robinje, žene sitnih haremskih osobina” (Isto): „Nova žena imaće ceo celcat neokrnjen moral i ako kao takva ne uspe da nađe čoveka dostojnog nje, sa kojim će stvoriti zdravu i čestitu porodicu, ona će se odreći toga zadovoljstva i u velikoj ljudskoj porodici naći će ma i jednu dušu na koju će preneti svu svoju lepotu, i njen život neće biti neplodan” (Isto: 15). Brak je jedina legitimna forma seksualnosti za ženu. Iskorak donekle možemo detektovati u autorkinom stavu da ukoliko žena ne nađe partnera, ne bi trebalo da se udaje isključivo radi potomstva. Delfa Ivanić, dakle, donekle priznaje autonomiju ženine ličnosti, međutim, u slučaju da se ne uda, ženi je namenjena seksualna apstinencija. Drugim rečima, svrha i cilj seksualnosti jeste potomstvo.

Mileva B. Milojević potpisuje pseudonimom Nada Jovanović prevod romana sa nemačkog *Jedna za mnoge* koji je izlazio u nastavcima u *Ženskom pokretu* tokom 1922. godine. Reč je o romanu koji je pod pseudonimom Vera objavila Beti Kurt 1902. godine. Roman je doživeo veliki uspeh i samo tokom godine publikovanja je doživeo dvanaest izdanja, preko deset knjiga-odgovora na roman i pregršt pisama čitalaca. Kako se navodi u kratkoj belešci koja prethodi tekstu prevoda, „delo je socialne prirode i raspravlja jedno od najvažnijih pitanja života – seksualno pitanje”, kao i da „pojavom svojom izazvalo je celu jednu literaturu koja je poznata pod imenom Vera-Frage” (*Ženski pokret*, 7, 8/1922: 255). Junakinja romana diskutuje o pitanjima koja su centralna i za seksualnu etiku *Ženskog pokreta*: konflikt između sopstvenog seksualnog nagona i društvene norme, hipokriziju seksualnog vaspitanja mladih devojaka i dvostruke aršine seksualnog morala, izlažući „analizu mehanizama potiskivanja ženske seksualnosti i kreativnosti i načina na koji ovi mehanizmi vode ka krizi sopstva” (Schwartz 2008: 148–149). Međutim, u ovom romanu žena nije rešila u svoju korist sukob sopstvene želje i društvenog morala.

Seksološki diskurs *Ženskog pokreta* se radikalizovao prikazom *Nove žene* Aleksandre Kolontaj. Značaj prevoda knjige i prikaza Desanke Cvetković za međuratnu jugoslovensku feminističku misao ne može se preceniti. U prikazu knjige Cvetković uvodi u časopis alternativni seksološki diskurs, odnosno seksualnu etiku koja se suprotstavlja stavovima koje su, između ostalih, zastupale i Mileva B. Milojević i Delfa Ivanić. Cvetković težište prikaza stavlja na fenomen „neudate žene” koji osvedočava da se „nalazimo pred jednim od najkom-

plikovanijih, gorućih pitanja današnjice, pred seksualnim pitanjem” (*Ženski pokret*, 11, 12/1922: 346). Navodeći autorkino određenje novog tipa žene, tipa neudate žene, Cvetković uočava tačno mesto koje upućuje na smenu paradigmi, odnosno na novi vid politizacije ženske seksualnosti:

„To nisu čedne, ljupke devojkice, čiji se roman završava dobro uspelom udajom, to nisu ni udate žene koje pate zbog neverstva svog muža ili koje su se same ogrešile o vernost u braku, to nisu ni usedelice koje oplakuju nesrećnu ljubav svoje mladosti, to nisu takođe ni sveštenice ljubavi, žrtve žalosnih uslova života ili svoje sopstvene poročne prirode. Ne, to je sasvim novi peti dosad nepoznat tip junakinja, junakinja sa samostalnim zahtevima na život, junakinja koje svoju ličnost dokazuju, junakinja koje protestuju protiv opšteg zarobljavanja žene u državi, porodici, društvu, koje se bore za svoja prava kao predstavnice svog pola” (Isto: 346).

Patrijarhalni ideal čednosti i pasivnosti, predbračna apstinencija kao vrhunski kvalitet koji ženu kandiduje za dobru udaju (nazivajući je romanom, autorka jasno upućuje da je reč o patrijarhalnoj fikciji), te brak kao legitimni okvir ženske seksualnosti ogoljavaju se u svojim represivnim vidovima. Alternative koje se nude ženama su neprihvatljive: submisivnost žene ili iskoraci u sankcionisane odnose, odnosno seksualna apstinencija usedelica. Preciznije kazano, devojaštvo, brak i usedelištvo forme su patrijarhalne represije koje kanališu, disciplinuju i kontrolišu žensku seksualnost. Upravo je ona izvor ženine potčinjenosti, obespravljenosti i obezličnosti. Aleksandra Kolontaj retoričkom bravurom institucionalizovane forme ženske seksualnosti negira novim profilom žene koji je obeležen principom samostalnosti i aktivnosti – tek sticanjem seksualne autonomije žena će moći da računa i na autonomiju svoje ličnosti.

Desanka Cvetković insistira na tome da je novi tip žene sablazan sa zaštitnike dvostrukog morala. Njena inovativnost je neugodna svima jer predstavlja potpuni raskid sa ženom prošlosti, bez ikakvih kontinuiteta. Ona nam je čudna, strana, u njoj tražimo ljupke crte naših baka i mama, ali njih nema, „ta koja stoji pred nama prekinula je sa prošlošću i skriva u sebi čitav svet novih osećanja, doživljaja i zahteva” (Isto: 347). „Pred nama stoji žena kao ličnost, čovek sa svojim sopstvenim unutrašnjim svetom, pred nama stoji individualnost koja potvrđuje samu sebe, žena koja rastrže zardale lance svog pola” (Isto).

U dijalogu sa Aleksandrom Kolontaj Desanka Cvetković je redefinisala žensku seksualnost, ukazujući da su seksualni odnosi baza društvene i ekonomske nejednakosti. Nova žena poseduje novu subjektivnost, čije političke reperkusije zahvataju i seksualni moral. Nove žene su samostalne i angažovane u seksualnim i ljubavnim iskustvima koja obogaćuju njenu ličnost, ali „svoje duševno bogatstvo ne iscrpljuju u ljubavnim doživljajima. One su sposobne za ljubav, te još kako! Ali iz nje ne izlaze slomljenih krila, već sa očeličenom dušom. Ideal ostaje monogamna veza, zasnovana na velikoj ljubavi. Ali nikako nepromenljiva, sputavajuća” (*Ženski pokret*, 1/1923: 35).

Kapitalne ideje koje posredstvom Aleksandre Kolontaj Desanka Cvetković na marginama svog teksta uvodi u seksološki diskurs *Ženskog pokreta* jesu razdvajanje seksualnog i reproduktivnog nagona, odnosno seks koji je motivisan

ličnim zadovoljstvom žene i nesubmisivnost ženskog seksualnog nagona. Ovi koncepti će biti temelj seksološkog diskursa i zahteva za reformom seksualnog morala Julke Hlapec Đorđević, jedne od ključnih akterki u oblikovanju politike seksualnosti *Ženskog pokreta*. Vezu između ideja Aleksandre Kolontaj i Julke Hlapec Đorđević nehotično je uspostavila Desanka Cvetković u drugom delu svog prikaza, upućujući na autorku kojoj Kolontaj duguje svoje nazore u vezi sa novim poimanjem ženske seksualnosti – Gretu Majzel-Hes (Grete Meisel-Hess).

Greta Majzel-Hes bila je jedna od ključnih autorki na nemačkom govornom području koja je tokom prve decenije 20. veka feministički politizovala seksološki diskurs (kuriozitetu radi, navodim podatak da su ona i Julka Hlapec Đorđević u isto vreme studirale filozofiju u Beču). To je period kada žene, kako je u svom opsežnom i temeljnom istraživanju pokazala Kirsten Leng, ne samo da aktivno stvaraju naučno znanje, već čine i značajne i uticajne intervencije u polju tada mlade seksologije. „Njihova istraživanja i teorije osiguravaju osnažujuću reprezentaciju autonomne, aktivne ženske seksualne želje, rodnu ekspresiju koja prevazilazi muško/žensku opoziciju i nove forme heteroseksualnih odnosa izvan braka i prostitucije” (Leng 2018: 8). Autorke su seksologiju videle kao produktivno polje za inovativne vizije seksualnih subjektivnosti, mada njihove seksualne politike nisu bile univerzalni emancipatorski projekat, o čemu svedoči, primera radi, sprega sa eugeničkim diskursom ili seksualna heteronormativnost kao paradigma. Progresivno krilo nemačkog feminističkog pokreta „identifikovalo je seksualne odnose kao izvor ženine šire društvene, političke i ekonomske opresije i prepoznalo je da uverenja o muškoj i ženskoj seksualnosti služe da determinišu i opravdaju ženska prava, društvenost i pristup javnoj sferi – ograničenja koja onemogućavaju žensku moć samoodređenja” (Isto: 28), te je insistiralo da „biološko telo ne formira granicu ženske društvene uloge, već predstavlja mesto različitih subjektivnih mogućnosti” (Isto: 35). Autorke angažovane na polju seksologije jasno su izvele političke reperkusije novog razumevanja seksualnog nagona u pravcu fundiranja nove ženske subjektivnosti: autonomna žena koja je angažovana u ličnom seksualnom iskustvu koje obogaćuje. Seksološki diskurs nemačkih feministkinja artikulisan do Prvog svetskog rata predstavlja polazište i Julke Hlapec Đorđević, a pojedine od njih, poput Grete Majzel-Hes i Roze Majreder (Rosa Mayreder), stalna su referenca u njenim radovima.⁸

Tokom dvadesetih godina, Julka Hlapec Đorđević je objavila nekoliko tekstova u *Ženskom pokretu* u vezi sa politikama seksualnosti i identitetom nove žene. Svoje ideje i koncepte, opsežno elaborirane i argumentovane, objedinila je u knjizi *Sudbina žene. Kriza seksualne etike* (1930). U tekstu „O problemu ljudskog plodenja” Hlapec Đorđević fundira svoju politiku seksualnosti. Njena ključna ideja je potreba za racionalizacijom rađanja, odnosno

8 Diskurs nemačkih feminističkih politika seksualnosti (njegovog levog krila) i stvaralaštvo Julke Hlapec Đorđević zavređuje posebno istraživanje. Ono bi u većoj meri osvetlilo, sa jedne strane, autorkinu interakciju sa tim konceptima i idejama, naročito idejama Majzel-Hes (i naročito u romanu *Jedno dopisivanje*) i osvetlilo bi do sada nedovoljno istražene nemačko-jugoslovenske veze u oblikovanju ideologeme *nove žene*, sa druge strane.

„racionalizacija ljudskog plodenja je *conditio sine qua non* feminističkog pokreta“ (*Ženski pokret*, 11, 12/1922: 308). Koncept racionalizacije rađanja autor-ka sagledava (i sagledavaće) u relaciji sa drugim negativnim pojavama koje su problematizovane u okviru seksološkog diskursa časopisa, abortusom i prostitucijom. Takođe, Hlapec Đorđević polazi od stava o pogubnosti dvostrukog morala. Međutim, ona uvodi novinu u seksološki diskurs *Ženskog pokreta*: promišljanje seksualnosti sa fiziološkog aspekta. Ovakav pristup seksualnosti omogućava joj da reformu smesti u polje ne primarno ekonomskih i društvenih mehanizama proizvodnje seksualnosti, već da redefiniše i rekonceptualizuje biološke, odnosno fiziološke mehanizme seksualnog funkcionisanja (i preko njih potom politizuje društvenu i ekonomsku sferu). Pri tome, Hlapec Đorđević nikad nije gubila iz vida međusobnu uslovljenost ovih činilaca. Prema njenom mišljenju, socijalno i ekonomsko oslobođenje žena se ne može postići dok postoji perfidnost između polova: dok žena mora ili da rađa ili da apstinira. Autorka postavlja drugačiju emancipacijsku vertikalnu u odnosu na dominantnu struju Ženskog pokreta. Racionalizacija rađanja, odnosno individualna reproduktivna politika planiranja daje pun legitimitet ženskoj seksualnosti koja se lišava svoje reproduktivne isključivosti. Racionalizacija rađanja će takođe pozitivno uticati i na smanjenje abortusa, a Hlapec Đorđević je vidi i kao značajno sredstvo za suzbijanje prostitucije, koju autorka razumeva (i) kao socijalno konstruisan ventil za zadovoljenje muškarčevog seksualnog nagona bez reproduktivnih (i shodno tome moralnih, ekonomskih i inih) implikacija.

U prikazu knjige *Ljubav* Helene Šteker (Helene Stöcker) Hlapec Đorđević поближе određuje seksualnost, odnosno erotiku moderne žene, „glavni nerv ljudskog bića“ (*Ženski pokret*, 20/1927: 3–4). Za autorku je upravo erotika ključno mesto feminističkih intervencija, i izričita je u stavu da feministički pokret ne teži samo socijalnim i ekonomskim promenama. Štaviše, autorka drži da „muževi i žene osećaju da će se ovde najljucije boriti, najteže moći obezbediti i ženi: mesto na suncu“. Zainteresovana, dakle, da predoči čitaocima kako „jedna moderna žena predstavlja ljubav“, Hlapec Đorđević kritičku pažnju usmerava ka odnosu dvoje ljubavnika, naročito prijemčiva za Iren, slobodnomnu, intelektualno nezavisnu devojkicu, koja je oduševljena Ničeovim idejama, propagira socijalne ideje Marksa i Babela, a u umetnosti modernizam.⁹ Za Julku Hlapec Đorđević Iren je „idealni tip moderne žene“: „ona ne razdaje svoju osećajnost u flirtovima, ne identifikuje čulnost sa ljubavlju, ali ipak ne potcenjuje značaj stalnog sjedinjenja i u tome je velika opreka Kolontajove Genije čija je bezobzirna i neobuzdana seksualnost gnusna“ (Isto). Moderna žena slobodno zadovoljava svoju seksualnost u intimnim vezama koje imaju za cilj i usavršavanje i oplemenjivanje njene ličnosti.

Tokom dvadesetih godina, stavovi Julke Hlapec Đorđević nisu izazivali polemičke reakcije saradnica *Ženskog pokreta*. Ovo se može dvojako razumeti. Najpre, to je period kada časopis podržava različite opcije. Takođe, broj tek-

9 U *Ženskom pokretu* će se tokom prve polovine dvadesetih godina afirmisati ženska modernistička književnost i novi model ženske subjektivnosti i osećajnosti (vidi Milinković 2015).

stova Julke Hlapec Đorđević je mali i oni nisu predstavljali dominantan okvir seksualne politike *Ženskog pokreta*. Brak i prostitucija, primera radi, razmatrani su pretežno u ekonomskom i socijalnom ključu. Ženska seksualnost (sfera privatnosti) nije bila predmet otvorene diskusije. To unekoliko možemo da tumačimo i načelnom orijentacijom *Ženskog pokreta* te decenije (ali i naredne). Naime, autorkama je bilo izuzetno stalo da promovišu intelektualna postignuća žena, ženu kao intelektualku i ženu kao javnu radnicu, uloge koje su im sa nesmanjenom žestinom osporavane i u međuratnom periodu. Afirmacija intelektualne ravnopravnosti žena sa muškarcima bio je imperativ *Ženskog pokreta*. Ilustrativan primer nudi jedan od najboljih tipova nove žene, rečima Alojzije Štebi, koji je Ibzen dao u *Neprijatelju naroda*. Petra je *Ženskom pokretu* bila ideal (nove) žene, ali za razliku od Iren koju je Hlapec Đorđević privilegovala, Petra nije erotizovana:

„Unutrašnje slobodna, bavi se svima velikim pitanjima, ima svoje mišljenje i moralnu hrabrost da svakome i svuda to svoje mišljenje kaže. Ona ne čeka na muža, koji bi preduzeo da se o njoj stara i bio predstavnik njenog ubeđenja, ona ima svoj poziv, koji vrši veselo i odano. [...] Svetla i čista, odlučna i konsekventna, bez kompromisa, a uvek puna nježne ljubavi to je Petra, žena čije oči nisu uprte samo u kuhinjske lonce, žena koja smatra da je jedno naučno otkriće važnije i interesantnije od od najnovijeg modnog žurnala” (*Ženski pokret*, 3/1926: 67–68).

Biološko-fiziološki uslovi ženske emancipacije, na kojima je insistirala Julka Hlapec Đorđević, moguće je da su načelno shvatani kao ponovni povratak žene u sferu biologije i tela iz koje je *Ženski pokret* hteo da je „izbavi”. Tridesetih godina pak materinstvo (kao isključivi okvir artikulacije ženske seksualnosti) biva osnova agende *Ženskog pokreta*. Otuda knjiga *Sudbine žene. Kriza seksualne etike* nije mogla biti ignorisana. Ova knjiga, koja zajedno sa *Studijama i esejima o feminizmu* (1935) zavređuje da dobije status jugoslovenskog *Le Deuxième Sexe*, i autorkine ideje bile su oštro napadnute i osporavane na stranicama *Ženskog pokreta*. Uostalom, Julka Hlapec Đorđević i jeste u ovoj knjizi polemički pristupila (jugoslovenskom) ženskom pokretu tog doba, razbijajući njegove najvitalnije fikcije.

Feministika na raskršću

Sudbina žene. Kriza seksualne etike Julke Hlapec Đorđević predstavljala je do tog trenutka najzaokruženiju feminističku teoriju na jugoslovenskom govornom području. U prikazu ove knjige, „Dr Julka Hlapec-Đorđević: *Sudbina žene*” (1930), ali i drugih autorkinih knjiga, „Dr Julka Hlapec-Đorđević, *Jedno dopisivanje*” (1932), „Feminističko delo g-đe dr Hlapec Đorđević” (1936), Ksenija Atanasijević afirmiše koleginicu i predstavlja je kao najznačajniju jugoslovensku teoretičarku feminizma (v. Atanasijević 2008). Temeljno i pregledno predstavljajući njeno delo, odnosno „slobodoumnu ideologiju feminizma”, njeno pouzdano i podsticajno rešavanje etičkih i seksualnih pitanja, posebno

naglašavajući naučne temelje na kojima je postavljeno, Atanasijević istovremeno visoko vrednuje i njen teorijski diskurs, vanrednu erudiciju i aktivističku borbenost. U dve sociološke studije iz 1930. godine, Hlapec Đorđević razmatra seksualno diferenciranje iz različitih perspektiva, odnosno biološke i socijalne mogućnosti (preduslove) emancipacije žene. Insistirajući na racionalizaciji rađanja kao temelju emancipacije žene, autorka afirmiše (žensku) seksualnost mimo reproduktivnog okvira, odnosno u emancipatorskom ključu. Polazeći od stava da je „stvorena intelektualna muškost i ženskost veštačka tvorevina koja se često naturalizuje” (Chlapec Djordjević 1930: 13), autorka fundamentalno rekonceptualizuje i polje seksualnosti u kojem zastupa ideju ličnih sloboda i prava na izbor žena. Njen stav da „u onome što nikome ne škodi, svako mora biti slobodan” (Isto: 70) ni danas nije izgubio na snazi u kontekstu seksualnih politika i još uvek nedovoljno izvojevanih sloboda.

Polazeći, dakle, od stava da je rod konstrukcija, a ona to čini pre nego što će ta koncepcija postati samorazumljiva u globalnom feminističkom diskursu,¹⁰ autorka kritički dokončava patrijarhalne mikroinstitucije koje tlačje žene – seksualnost, brak, majčinstvo, odnosno etički kompleks na kojem se temelje. Ili, njenim rečima: „Za ženinu seksualnost bio je do sada crkvom, društvom i porodicom izrađen zaseban toplomer i teško njoj, ako nije imala uvek temperaturu, koju joj je javno mnjenje propisivalo!” (Isto: 30). Evidentna je snažna interakcija koncepcija Julke Hlapec Đorđević sa individualnom psihologijom Alfreda Adlera, koja je inače imala snažan upliv na seksološki diskurs na nemačkom govornom području između dva rata, i o čijem značaju za feminizam je i sama autorka pisala.¹¹ U jugoslovenskom seksološkom/feminističkom diskursu, tekstovi Julke Hlapec Đorđević predstavljaju mesto gde se najeksplicitnije artikuliše i formuliše „individualistički feminizam” (pojam Karen Ofen).

Razvijajući ideje koje je izlagala u tekstovima objavljivanim tokom dvadesetih godina, Julka Hlapec Đorđević ih u ovim studijama temeljnije obrazlaže, argumentuje i kontekstualizuje. Ženska seksualnost je za nju polje slobodnog izbora i delovanja žena, polje u kojem žene zauzimaju aktivne pozicije: „Nama se više sviđaju žene, koje nisu samo objekt čovekove senzacije, nego subjekt

10 O tome Jelena Milinković precizno piše: „Odbijajući polno, biološko razlikovanje, Julka Hlapec Đorđević čvrsto stoji na stanovištu individualizma. Ovakvim stavovima ona pravi iskorak ka onome što će biti centralno pitanje drugog talasa evropskog feminizma, koji će prvim feministkinjama zamerati upravo nastojanje da u okvirima već postojećih podela i društvenih načela, obezbede bolji uslovi za ženskost. Njeno insistiranje na individualizmu je, takođe, približava onome što će nekoliko decenija kasnije Simon de Bovoar formulisati kao postajanje ženom i time inspirisati niz teorija o (konstruisanom) identitetu” (Milinković 2012: 318).

11 Leng konstatuje epistemološke i paradigmatičke promene u nemačkom seksološkom diskursu između dva rata pod uticajem Adlerovih ideja – fokusiranje seksologije na ulogu društva i kulture u oblikovanju seksualnih uloga, odnosa i ponašanja. Ključna ideja jeste da se ženstvenost i maskulinitet proizvode, te da su one instance odnosa moći između dominantnih i podređenih. Ipak, autorka ne propušta da konstatuje mešavinu esencijalizma i konstruktivizma jer je radikalna rodna kontingentnost razumevana kao pretnja za naturalizovanu heteroseksualnost. Vidi Leng 2018: 265–275.

svog senzualnog ja” (Isto: 31). Promovišući modernost kao „doba lične ljubavi” („subjektivni značaj seksualnosti, individualno postupanje u seksualnoj etici”), Hlapec Đorđević promoviše integralistički pristup ženinoj ličnosti – podjednako važni za njenu emancipaciju, odnosno ostvarenost, jesu i intelektualni rad i personalne veze i telesno zadovoljstvo: „Sasvim je opravdano, da moderna žena ne želi da bude ili mati, ili ljubavnica, ili javna radnica... hoće da zatreperi srećom u svim ćelijama svog ja” (Isto: 24).

Ličnu ljubav i s njom povezanu seksualnost autorka će potpuno razviti u najradikalnijem jugoslovenskom feminističkom romanu između dva rata, romanu *Jedno dopisivanje* (1932), u kom je ideologema *nove žene* ili *advanced women*, kako ju je sama autorka nazivala u svojoj esejistici, najpotpunije ostvarena. Marija Prohaskova je ideološki osveščena, emancipovana žena kojoj su prioriteti sopstvena autonomija, koju beskompromisno brani, i sloboda volje ili, njenim rečima, „Živeti po zakonima svoga ja”. (Hlapec Đorđević 2005: 9). Koncept ljubavi i braka, koji je u romanu fundiran iz perspektive emancipovane snažne individualnosti, temeljno je analizirala Jelena Milinković. Marija Prohaskova „ljubav shvata kao veoma složen fenomen koji se ne iscrpljuje isključivo u dopadanju i erotici, već podrazumeva mogućnost potpunog samoosveščivanja ličnosti i njene kompletne izgradnje” (Milinković 2014: 175). Takođe, „ona ne traži institucionalne okvire za ljubavno osećanje i ne vezuje ljubav isključivo za seksualnu vezu ili brak” (Isto: 176). Sopstvene težnje nisu „inkvizitorske sprave” za Mariju Prohaskovu, niti su „protivnici visoke moralne iskre” – nova žena svoje težnje ne saobražava tradicionalnom moralu, već insistira na izgradnji novog morala.

U studijama iz 1930. godine, Hlapec Đorđević izlaže kritičku refleksiju samog feminističkog pokreta čiji diskurs prepoznaje kao jednu od kočnica emancipacije zato što je „feministički pokret maskulino orijentisan” (Chlapec Djordjević 1930: 16). Maskulinističku orijentaciju autorka prevashodno vidi u koncepciji majčinstva koju Pokret promoviše. Ovaj segment njene studije isprovociraće reakcije kolegice na stranicama *Ženskog pokreta* i predstavljajuće najsporniju tačku feminističkog diskursa tridesetih godina. Ne samo da je promovisala kontrolu rađanja i planiranje porodice, videvši u tome preduslov emancipacije žene,¹² već je raskrinkala i sam koncept patrijarhalnog majčinstva u čijoj osnovi je neravnomerna i nepravična raspodela rada: „Žena se zanosi tamjanom, kojim se kadi pred oltarom materinstva, a ne oseća, da to uveličanje čovek upotrebljava kao narkotikum, da bi je mogao lakše iskoristiti” (Isto: 26).

12 Julka Hlapec Đorđević je u tome bila usamljena u jugoslovenskom kontekstu čiji je diskurs seksualnosti bio opšte mesto tadašnjih evropskih feminizama. Politike seksualnosti su se (uz nužna uopštavanja koje osvrta podrazumeva) artikulisale u okviru nacionalističkih i populacionih politika i referomatorske tendencije su bile usmerene ka muškoj seksualnosti (vidi Ofen 2015: 365–370), upravo onako kako su zahtevale jugoslovenske feministkinje poput Mileve B. Milojević ili Delfe Ivanić, a u širem javnom prostoru dr Aleksandar Kostić (otuda su tridesetih godina autorke *Ženskog pokreta* njegov rad videle kao značajan doprinos feminističkim težnjama).

Precizno uočavajući manipulativne strategije patrijarhalne retorike *svetosti majčinstva*, njihove indoktrinirajuće efekte, Hlapec Đorđević ogoljava mehanizme nasilja koje su u njihovoj osnovi, a koji ženi oduzimaju svaki vid integriteta. S tim u vezi, autorka nije ništa manje kritična prema ulozi žene kao vaspitačice (pojedince, kolektiva): „Žena pod sugestijom čoveka veruje da mati vaspitava naraštaje, ali to nije tačno” (Isto); i još decidnije, i lucidnije: „Nema unutrašnjih osobina koju ženu čine sposobnijom za odgoj dece” (Isto: 29). Ovakva doslednost u izvođenju krajnjih konsekvenci iz argumentacije, odlučnost i intelektualna beskompromisnost jedinstveno je mesto jugoslovenskog međuratnog feminizma. Materinstvo/roditeljstvo valja da bude reformisano (revolucionarisano) u pravcu preraspodele odgovornosti i zaduženja, i autorka pruža konkretna rešenja. Ili, Masarikovim rečima, koje je Julka Hlapec Đorđević često navodila, vreme je da se govori o svetosti očinstva. Problematizovanje „svetosti očinstva” (ili kritičko preispitivanje dominantnih obrazaca maskuliniteta), prema njenom mišljenju, neodvojivi je deo ženske emancipacije i upravo ono polje u koje jugoslovenske feministkinje nisu spremne da zakorače. Njena opomena koleginicama valjalo bi da (konačno) stekne antologijski status feminističkog mišljenja na ovim prostorima: „Ne zaboravimo da su patrijarhalne sentimentalnosti bile otkupljene prljavštinom prostitucije, bedom vanbračnog deteta i intelektualnom tupoćom žene” (Isto: 70).

Ksenija Atanasijević je objavila izuzetno pozitivan prikaz *Sudbine žene. Krize seksualne etike*. Međutim, njen prikaz je objavljen u *Srpskom književnom glasniku*. *Ženski pokret* doneo je prikaz Maše Živanović (*Ženski pokret*, 17/18/1930: 2–3), autorke koja je u tekstu „Brak i politika populacije” (1929) promovisala brak kao jedino rešenje socijalne populacione politike, insistirajući na njegovom „prirodnom razlogu i prirodnom cilju” – „osiguranje jednog dobrog tipa ljudi, jednog zdravog naroda, rase”. Živanović *Sudbinu žene. Krizu seksualne etike* vidi kao „korisni pokušaj” uprkos primerima iz Sovjetske Rusije. Međutim, autorka insistira na „razvitku specifično muških i ženskih osobina”, te da „svako treba da obavlja svoje specifične zadatke”. Živanović trudnoću i rađanje vidi kao potrebu za ličnim usavršavanjem žene i potrebu za doprinošenjem dobrostanju zajednice, a njihov rezultat je „ponosna svest žena”. Autorka svakako ostavlja mogućnost ženama da „se pripremaju i za druge poslove”, međutim, „ukoliko njihovo obavljanje neće uticati na individualno i zdravlje potomstva”. Naposljetku, autorka izražava nadu da će se Julka Hlapec Đorđević „brzo svojim zdravim razumom emancipovati od tvrdnje Nemilova” o materinstvu kao tragediji žene. Evidentna je nepomirljivost stajališta dve autorke.

Julka Hlapec Đorđević je odgovorila na tekst Maše Živanović (*Ženski pokret*, 19/20/1930: 3), ističući kontradiktornosti feminističkog diskursa (na primer, hvale se uspesi žena u javnoj sferi, a promovišu se kult majčinstva), i to će činiti tokom tridesetih godina nesmanjenim intenzitetom i kritičko-polemikom oštrinom. Serija tekstova o ciljevima feminističkog pokreta Angeline Ivanović Mojić i Alojzije Štebi takođe će biti predložak polemike na istoj li-

niji, i prilika Julki Hlapec Đorđević za isticanje kontradiktornosti feminističkog diskursa. Dok je Hlapec Đorđević majčinstvu pristupala kao promenljivoj, društveno uslovljenoj kategoriji, autorke *Ženskog pokreta* su opstojavale na esencijalističkim pozicijama, reaktuelizujući ideološku matricu po kojoj su „žene ključni faktori biološke, kulturne i simboličke reprodukcije nacije” (Yuval-Davis 2004: 12). O ovome je naročito pisala Alojzija Štebi, razvijajući koncept „socijalnog majčinstva”.

Već u tekstu „Materinstvo i žensko pitanje” (*Ženski pokret*, 9/10/1930: 1–2) Štebi nastupa sa pozicija „relacionog feminizma” (pojam Karen Ofen), ističući da je „ideja o jednakosti žene i muškarca nanela najviše pometnji pokretu”, te da njegova centralna „jasno, reljefno formirana tačka” treba da bude materinstvo. Dakle, u raspodeli javnih dobara žene kandiduju njihovi specifični, ženski doprinosi društvu, i adekvatno društveno uvažavanje i vrednovanje te razlike (prema kojoj valja saobraziti feminističke politike delovanja) trebalo bi da bude put ili okvir za osvajanje građanskih prava. Polemički reagujući na ideje da je ženi mesto isključivo u kući, Štebi drži da je cilj pokreta da se ženi „olakša sklop” domaćica / javna radnica / majka s obzirom na to da je rađanje društveni, a ne samo biološki čin. Drugim rečima, ulogu majčinstva trebalo bi usaglasiti sa ženinim legitimnim „željama za ekonomskom i socijalnom samostalnošću”. Štebi pak osaje na ovom načelnom emancipatorskom imperativu, ne nudeći konkretna rešenja.

U tekstu „Žensko pitanje, ženski pokret i žene” (*Ženski pokret*, 10, 11/1932: 138–140, 157–158) Štebi razvija seksualnu politiku koja će dominirati *Ženskim pokretom* tokom tridesetih godina. Autorka se protivi revolucionarnim (njene rečima) formama zajedništva koje se propagiraju: „Sadašnje stanje žene pogoršano je opštim shvatanjem seksualnog zadovoljenja”, „seksualno pitanje se rešava potpuno individualno” – ne izbegava se zadovoljenje, već očinstvo i materinstvo. O konceptu seksualnosti Alojzije Štebi može se zaključiti i na osnovu njene reakcije na tekst Julke Hlapec Đorđević „Zar je žena agent provocateur prostitucije?” (*Ženski pokret*, 10/1932: 144–146), štampane neposredno nakon teksta Julke Hlapec Đorđević, u kom autorka insistira da Madona mora sići sa svog visokog pijedestala. Štebi ističe da „kao feministiknja moram najenergичnije ustati protiv razmatranja biološkog fenomena seksualnog nagona kao osnove prostitucije”, kritikujući Julku Hlapec Đorđević iz Masarikove izreke ona zaključuje da Madona mora sići sa svog visokog pijedestala ako hoće da se ukloni prostitucija. Da li je onda još Madona, kada siđe sa visokog pijedestala? Patrijarhalni ideal ženske čednosti je po svemu sudeći bio podrazumevajuća stavka seksološkog diskursa Alojzije Štebi. Strahujući za biološku snagu naroda, autorka ispisuje kredo svog feminističkog delovanja smatrajući „da je žena zaboravila, da je u svom najdubljem biću mati; to njeno pravo lice je danas samo unakaženo i skriveno pod prljavštinom takozvanog ‘modernog života’” (*Ženski pokret*, 11/1932: 158) te da je materinstvo ona socijalna funkcija žene koja mora da postane središnja tačka.

Julka Hlapec Đorđević je reagovala u tekstu „Nekoliko opažanja o feminističkoj ideologiji Ženskog pokreta” (*Ženski pokret*, 3/1933: 44–47), insistirajući na površnosti i aporijama u obrađivanju feminističke ideologije. Ona drži da autorke dobro postavljaju problem, ali se ne usuđuju da izvuku sve konsekvence, odnosno da se suoče sa muškocentričnim shvatanjem materinstva. Hlapec Đorđević im je prigovorila da socijalno majčinstvo ne može da bude stub feminističkog pokreta jer je odveć partikularan i restriktivan, te da ne može njegov centar biti majka, već žena. Njen stav da žena ima pravo da raspolaže svojim telom (i danas iznenađujući preciznošću formulacije) zasigurno je bio neprihvatljiv u diskursu koji žensko telo politički instrumentalizuje u reproduktivne svrhe. Antiesencijalizam, pa i patrijarhalnu ikonoklastiju, najlapidarnije je iskazala rekavši da je „uverena da je gđa Kiri svoje najviše uzdizanje doživela kada je objavila radijum, a gđa Eupard kada je preletela okean, premda obe imaju porodicu” (Isto: 47).

U članku „Opažanja na opažanja” (*Ženski pokret*, 3/1933: 77–80) Alojzija Štebi je neskriveno ljuta zbog članaka Julke Hlapec Đorđević u kojima kritikuje ideologiju *Ženskog pokreta*, a koje je autorka objavila i u drugim časopisima. Članak sadrži niz vrlo uvredljivih diskvalifikacija, a Štebi nije uspela da ospori nijednu tvrdnju Julke Hlapec Đorđević. Nakon ove reakcije Alojzije Štebi dolazi do prekida saradnje između Julke Hlapec Đorđević i *Ženskog pokreta*.

Koncepcija majčinstva Julke Hlapec Đorđević radikalno se suprotstavlja koncepciji kakvu nudi *Ženski pokret* zato što u temelju obara jednu od fundamentalnih mikroinstitucija patrijarhalnog društva – sferu privatnosti, odnosno porodice u kojoj je žena objekat društvenih (državnih) interesa. Etiku dužnosti socijalnog majčinstva Hlapec Đorđević je videla kao integralni deo onih procesa koji ženu eksploatišu i lišavaju je političke participativnosti. Majčinstvo, prema njenom mišljenju, ne sme da bude rezultat nikakvih kolektivnih pritisaka. Ona je u sferu majčinstva projektovala zahteve za političkom subjektivnošću žena i to je radikalni zahtev u onovremenom (pa i savremenom) feminističkom diskursu. Za nju je materinstvo stvar ličnog izbora, svesni izbor, pa telesni i lični integritet žene ne može biti dovođen u pitanje ni u jednoj političkoj konfiguraciji. Vaninstitucionalna i institucionalna podrška materinstvu valja da bude usmerena ka postizanju veće mobilnosti žena u sferama u kojima se one nastoje afirmisati i ostvariti. Njeno insistiranje na problematizaciji „svetosti očinstva” je tačka do koje jugoslovenski međuratni feminizam nije stigao – restrukturiranje patrijarhalne porodice, dinamike porodičnih odnosa i relacija moći, i redefinisanje „hegemonog tipa maskuliniteta”.¹³ Tek kada on bude rekonceptualizovan, moći će se uspostaviti ravnoteža između privatne i javne sfere: „žena za svoju dužnost treba da smatra da bude žena i mati, a da u isto doba ima smisla, vremena i volje za

13 „Hegemoni model ili tip maskuliniteta podrazumeva, ili se definiše na osnovu nekoliko ključnih tačaka, odnosno stereotipa: slika snažnog, zdravog (efikasnog) tela koje podrazumeva aktivnost; moć rasuđivanja, čvrsta volja, rečju, razumnost koja gospodari prirodom i instinktima i kao rezultat toga, dominacija u kulturi; aktivna očinska uloga u vidu autoritativnog oca kao nosioca Imena Zakona, odnosno nosioca moći” (Đurić i Stevanović: 2019: 290).

javni rad kao muškarac. Kakva bi akrobatska elastičnost bila potrebna da se učini ta salta mortale” (Hlapec-Đorđević 1933: 519). Ta „salta mortale” svakodnevnica je većina žena i danas.

Julka Hlapec Đorđević je osvetlila najkontroverznije mesto međuratnog jugoslovenskog feminizma – muškocentričnost dominantne seksualne politike i etike. Sa današnjeg stanovišta, ili bolje reći ideoloških pozicija sa kojih promišljam stvarnost, konstatujem da je dakako reč o izrazito konzervativnom diskursu. Njegovo smeštanje u feministički kontekst činim jer je on ipak bio motivisan željom da se žena emancipuje od tradicionalne raspodele moći i vidljivosti unutar uloga koje joj je patrijarhat dodeljivao. Čini mi se da nema spora oko toga da li su saradnice *Ženskog pokreta* nastojale da ženu afrimišu kao ravnopravnu akterku u izgradnji i oblikovanju javnih politika. Da li su podlegle sopstvenom habitusu ili su taktizirale sa ciljem da ipak održe autonomiju feminističke kontrajavnosti tokom izrazite repatrijarhalizacije svih pora javne sfere tokom tridesetih godina, te su pošle od majčinstva kao „najprirodnije” platforme za izvođenje moći delovanja žena, ne mogu sa sigurnošću da tvrdim. Svakako ne potcenjujem konzervativizam sredine u kojoj su delovale. Jedno je sigurno – imale su glas koji ih je opominjao i utišale su ga. A Julka Hlapec Đorđević je bila u pravu, kako je vreme pokazalo, kada je tvrdila da „putem svog oslobođenja, žena mora ići sama bez pratnje i preporuke” (Chlapec Djordjević 1930: 26). Toga valja da se setimo i danas, u vreme izrazite re-traditionalizacije naših društava, i da odlučno dovedemo u pitanje „državni feminizam” sa svim njegovim kvotama, telima, pravilnicama, agendama, fondovima, kancelarijama – iskustvo tridesetih godina nas opominje da ovo savezništvo (kao i drugi *loši brakovi* feminizma) nije bilo u interesu žena, niti da je ijedno savezništvo u kojem je seksualna politika instrumentalizovana u kolektivne svrhe ili je bila podvrgnuta kolektivnim prinudama u interesu žena.

LITERATURA

- Atanasijević, Ksenija. *Etika feminizma*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2008.
- Barać, Stanislava. *Feministička kontrajavnost. Žanr ženskog portreta u srpskoj periodici 1920–1941*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, 2015.
- Bahtin, Mihail. *O romanu*. Beograd: Nolit, 1989.
- Chlapec-Đorđević, Julka. „O problemu ljudskog plodenja”. *Ženski pokret* 3. 11/12 (1922): 305–308.
- Chlapec Djordjević, Julka. *Sudbina žene. Kriza seksualne etike*. Ljubljana: Delniška tiskarna, 1930.
- Chlapec-Đorđević, Julka. „Nekoliko opažanja o feminističkoj ideologiji Ženskog pokreta”. *Ženski pokret* 14. 3 (1933): 44–47.

- Cvetković, Desanka. „Ljubav i novi moral”. *Ženski pokret* 3. 11/12 (1922): 345–348, 4. 1 (1923): 33–35, 4. 2 (1923): 71–73.
- Đurić Paunović, Ivana i Kristina Stevanović. „Književni tekst i čitanje maskuliniteta”. *Književna istorija* 51. 168 (2019): 287–301.
- Hlapec-Đorđević, Julka. „Ljubav”. *Ženski pokret* 8. 20 (1927): 3–4.
- Hlapec-Đorđević, Julka. „Odgovor na prikaz knjige Sudbina žene”. *Ženski pokret* 11. 19/20 (1930): 3.
- Hlapec-Đorđević, Julka. „Zar je žena agent provocateur prostitucije?”. *Ženski pokret* 13. 10 (1932): 144–146. [Sadrži i: Štebi Alojzija: Napomena]
- Hlapec-Đorđević, Julka. „Feministički pokret na raskršću”. *Život i rad* 6. 89 (1933): 516–524.
- Hlapec Đorđević, Julka. *Jedno dopisivanje*. Beograd: Prosveta, 2005.
- Ivanić, Delfa. „Brak ili slobodna ljubav”. *Ženski pokret* 2. 1 (1921): 5–16.
- Leng, Kirsten. *Sexual Politics and Feminist Science: Women Sexologists in Germany, 1900–1933*. Cornell University Press, 2018.
- Malešević, Miroslava. „Ženski pokret – feminističko glasilo između dva svetska rata”. U: *Žensko: etnografski aspekti društvenog položaja žena u Srbiji*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2007, 9–39.
- Milinković, Jelena. *Ženska književnost u časopisu Misao (1919–1937)* (Nepublikovana doktorska disertacija). Beograd: Filološki fakllet, 2016.
- _____. „Tematizacija ljubavne priče u romanu *Jedno dopisivanje* Julke Hlapec Đorđević”. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 62. 1 (2014): 167–184.
- _____. „Feminizam Julke Hlapec Đorđević”. *Savremena proučavanja jezika i književnosti: zbornik radova*, knj. 2. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2012, 313–326.
- Milojević B., Mileva. „Jedan moral za ljude i žene”. *Ženski pokret* 2. 9/10 (1922): 11–17.
- Ofen, Karen. *Evropski feminizmi: 1700–1950*. Beograd: Evoluta, 2015.
- Stefanović, Svetlana. „Ženski pokret o problemu braka, slobodne ljubavi, seksualnog vaspitanja, prostitucije i kontrole rađanja”. *Godišnjak za društvenu istoriju* 5. 1/3 (1998): 66–84.
- Štebi, Alojzija. „Ibzen kao propagator feminizma”. *Ženski pokret* 7. 3 (1926): 65–68.
- _____. „Materinstvo i žensko pitanje”. *Ženski pokret*, 11. 9/10 (1930): 1–2.
- _____. „Žensko pitanje, ženski pokret i žene”. *Ženski pokret* 13. 10 (1932): 138–140, 13. 11 (1932): 157–158, 13. 12 (1932): 170–171.
- _____. „Opažanja na opažanja”. *Ženski pokret*, 14. 3 (1933): 77–80.
- Schwartz, Aghata. *Shifting Voices: Feminist Thought and Women’s Writing in Fin-de-Siècle Austria and Hungary*. McGill-Queen’s University Press, 2008.
- Vučetić, Radina. „Pobedeni Pobodnik: polemike uoči postavljanja Meštrovićevog spomenika”. *Godišnjak za društvenu istoriju* 6. 2 (1999): 110–123.
- _____. „Sinner without Sin or The Sin of Emancipated Woman”. *Serbian Studies* 25. 1 (2011): 95–106.

Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.

Zaharijević, Adriana. *Postajanje ženom*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond, 2010.

Živanović, Maša. „Sudbina žene – Kriza seksualne etike”. *Ženski pokret* 11. 17/18 (1930): 2–3.

Žarka Svirčev

Institute for Literature and Art, Belgrade

POLITICS OF SEXUALITY IN WOMEN’S MOVEMENT

Summary: The research attention of this paper is directed towards a corpus of texts where the discourse of sexology holds a crucial position. Different aspects of sexological discourse in the magazine *Women’s Movement* will be pointed out: thematic aspect, that is a range of problems (female sexuality, birth control, motherhood, marriage, prostitution, etc.), methodological aspect, and the confrontation of different and opposing ideological matrices in the process of shaping sexual discourse. This paper privileges not only the polemics the magazine’s contributors had with each other but also their polemical reactions to articles in other periodicals. The polemical context appears especially stimulating as it provides an insight into the dynamics of the confrontation of different positions and ideas in creating a feminist policy of sexuality in the interwar period. Special attention will be dedicated to the discourse of sexology by Julka Hlapec Đorđević, the most radical understanding of female sexuality in the *Women’s Movement*, which in many ways gets close to the politics of sexuality of the second wave of feminism. The paper is envisaged as a contribution to the intellectual history of women in the 20th century, particularly within the historiography of sexology (even feminism in this area), which has yet to recognize and legitimize the significance of Julka Hlapec Đorđević.

Key words: sexological discourse, female sexuality, motherhood, gender constructions, Julka Hlapec Đorđević

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): ЗБОРНИК РАДОВА

Издавач

Институт за књижевност и уметност
Београд, Краља Милана 2
www.ikum.org.rs

За издавача

Бојан Јовић

Лектура

Марина Васић
Зорана Симић

Превод, редактура и лектура (енглески језик)

Вишња Крстић

Коректура

Зорана Симић

Корице

Драгана Николић

Страница одељења Периодика у историји српске књижевности и културе
www.periodika.ikum.org.rs

ISBN

978-86-7095-284-3

Тираж

300

Прелом

Лариса Малић

Штампа

Donatgraf, Београд

СIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

050:305-055.2ЖЕНСКИ ПОКРЕТ“1920/1938“(082)
305-055.2(497.1)(082)
141.72(497.1)(082)

ЖЕНСКИ покрет (1920–1938) : зборник радова / уредиле Јелена Милинковић, Жарка Свирчев. - Београд : Институт за књижевност и уметност, 2021 (Београд : Donatgraf). – 599 стр. : илустр. ; 24 см. – (Серија Историја српске књижевне периодике ; 32)

Радови на више језика. – Текст ћир. и лат. – „Зборник ... представља резултат рада међународног научног скупа Часопис Женски покрет (1920–1938) који је одржан на Институту за књижевност и уметност у Београду од 6. до 9. октобра 2020. године.“ --> Уводна реч. – Тираж 300. – Стр. 9–13: Уводна реч / Јелена Милинковић, Жарка Свирчев. – Библиографије ауторки: стр. 561–573. – Напомене и библиографске референце уз радове. – Библиографија уз сваки рад. – Summaries ; Zusammenfassung. – Регистри.

ISBN 978-86-7095-284-3

- а) Женски покрет. часопис – 1920–1938 – Зборници
- б) Жене – Друштвени положај – Југославија – Зборници
- в) Феминизам – Југославија – Зборници

COBISS.SR-ID 53673225